

וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה'

הרב ברוך גיגי

א. מה להרוגי ביתר ולברכת המזון?

בסוף תענית שנינו: 'אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים'.

נתמקד באחת הסיבות המובאות בגמרא להיות ט"ז באב יום שמחה:

רב מתנה אמר: יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. ואמר רב מתנה: אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו יבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שנתנו לקבורה. (תלמוד בבלי, תענית לא א)

תוספות על אתר מסבירים, כי ברכת הטוב והמטיב תוקנה בשני מצבים שונים: 'פירוש בברכת המזון. ומש"ה תקנו יותר על היין הטוב והמטיב טפי מבשאר דברים לפי שהיו [כמו] גדר בכרם ולא נסרחו'.

הגמרא בברכות מפרטת את אופן תקנת חלקיה השונים של ברכת המזון:

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה. (מח ב)

כפי שעולה מהגמרא, שלוש הברכות הראשונות בברכת המזון, תוקנו על אירועים חיוביים ומשמחים שארעו לישראל, בעוד ברכת הטוב והמטיב תוקנה כנחמה על חורבן ביתר. על כן, לכאורה ראוי היה לצרף הודאה זו בתוך ברכת הנחמה בברכת

1 תלמוד בבלי, תענית ל ב.

2 ד"ה תקנו ביבנה הטוב והמטיב.

'בונה ירושלים' בתשעה באב, או לחילופין, לתקן יום הודייה בט"ו באב עצמו על חסדו הגדול של ה'.

בכדי להשיב על שאלה זו, עלינו להתבונן היטב במכלול פרטים הנוגעים לברכת המזון, ולנסות לגבש מתוכם תמונה יסודית באשר לטיב מצווה זו ולמשמעותה. מתוך כך נוכל להאיר גם את עניינם של החוגי ביתר.

ב. כמה שאלות על ברכת המזון

1. חיוב ברכת המזון מהתורה

הרמב"ם בתחילת הלכות ברכות³, קובע כי הברכה היחידה שחיובה מהתורה היא ברכת המזון, ואילו חיוב שאר הברכות הוא רק מדרבנן. לאור זאת, יש להבין מדוע התורה ראתה לנכון לחייב דווקא את ברכת המזון, ולהותיר את שאר התחומים בהם ברכה אפשרית, לקביעת חז"ל.

הרמב"ן מוסיף ואומר⁴ שגם חיובה של ברכת התורה הוא מדאורייתא, ולשיטתו נצטרך להסביר גם את ייחודה של ברכת התורה.

2. ברכה ללא זימון: ברכת הארץ ובונה ירושלים

לדעת רש"י⁵, יש דעה הסבורה שכאשר אין זימון בברכת המזון, מברכים את ברכת הארץ ובונה ירושלים, אך מדלגים על ברכת הזן. שיטה זו תמוהה, שכן לכאורה ברכת הזן היא הברכה החשובה והעיקרית בברכת המזון, בהיותה כוללת את ההודאה על המזון. בנוסף, כך עולה מגמרא מפורשת: 'בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא'⁶.

3 א, א-ב.

4 שכחת העשין, מצווה טו.

5 תלמוד בבלי, ברכות מו א, ד"ה 'ברכת המזון' וד"ה 'דקסבר'. וזה לשונו: 'ברכת המזון שתיים ושלש - פעמים שהם שתי ברכות, פעמים שהם שלש, כיצד: כשהם שלשה - הן שלש ברכות, וכשהם שנים - הן שתי ברכות, כדמפרש ואזיל. דקסבר - ברכת זמון עד הזן, וכשהם שנים אין אומרים אלא ברכת הארץ ובונה ירושלים'.

6 שם, מ ב. ויעויין שם בדיון הגמרא.

3. בורא נפשות אינו כלום

הגמרא בברכות⁷ דנה בברכת האורז, ומבארת שיש לברך לפניו מזונות, ואחריו 'ולא כלום'. רש"י שם מסביר: 'כלומר אין טעון מברכות פירות ארץ ישראל ולא כלום, אלא בורא נפשות רבות'⁸. אמנם, פירוש רש"י קשה: וכי מפני שלא מוזכר בברכה עניין ארץ ישראל היא נחשבת ל'לא כלום'? האם ההודאה הנפלאה לקב"ה על שברא בעולמו בריאה נהדרת עם כל מחסורה כדי לאפשר את קיומה התמידי בכבוד - לא כלום היא?! כלום חיות כל העולמות והודאתן - מילי דכדי נינהו?!

4. 'ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלימדתנו'

הגמרא בברכות מביאה את קביעתו של רב: 'וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו'⁹. יש להבין, מדוע אזכור ברית מילה ותלמוד תורה בליבה של ברכת המזון, מרכזיות כל כך, ומי שלא הזכיר אינו יוצא ידי חובה.

5. חיוב נשים בברכת המזון

המשנה בברכות¹¹ אומרת שנשים חייבות בברכת המזון. בסוגיא שם, רבינא הסתפק האם נשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא או מדרבנן, שאלה שראשונים רבים הבינו שלא הוכרעה. אך, לא הובהר בסוגיה יסוד הספק, שהרי לכאורה ברכת המזון היא אחת ממצוות עשה שלא הזמן גרמה, אשר נשים חייבות בהן מדאורייתא. לדברי רש"י¹², הבעיה היא שברכת המזון היא 'על הארץ הטובה אשר נתן לך', ונשים לא נטלו חלק בארץ ישראל. אמנם, הראשונים¹³ תמחו על דבריו, שהרי גם כהנים ולויים לא נחלו בארץ, והם חייבים בברכת המזון מדאורייתא¹⁴.

7 לז א.

8 ד"ה 'ולא כלום'.

9 עיין שו"ת הרשב"א א קמט, שהציע פירוש אחר מדוע קראו לברכת בורא נפשות 'ולא כלום'.

10 תלמוד בבלי, מט א.

11 כ ב.

12 ד"ה 'או דרבנן'.

13 ראה למשל תוספות שם ד"ה 'ונשים'.

14 הריטב"א (ד"ה 'נשים בברכת המזון') תירץ שאף על פי שכהנים ולויים לא נחלו בארץ, הם משתייכים לקבוצת הגברים הנוחלים, בעוד נשים לא נחלו כלל. אך מדוע נחלק את העם לגברים ונשים? הרי היינו יכולים באותו אופן לחלק את העם לישראלים מול כהנים ולויים, ולומר שקבוצת הישראלים נטלה חלק בארץ (ונשים בכלל), אבל הכהנים לא. ויש עוד שתירצו שכהנים ולויים נטלו חלק בארץ בערי המקלט ומ"ח ערי הלויים.

התוספות¹⁵ הציעו הסבר אחר לספק חיוב הנשים: מפני שאינן בברית ותורה. אולם, יש להקשות על הצעתם שתי קושיות. ראשית, מדוע חוסר יכולת להזכיר ברית ותורה מפקיעה מנשים את חיובם בברכת המזון מדאורייתא? בנוסף, בהמשך הסוגיה שם מובא שנשים שאכלו שיעורא דרבנן יכולות להוציא אנשים ידי חובת ברכת המזון. אך לפי הצעת התוספות, איך נשים מוציאות אנשים בברית ותורה, והלא הן אינן בכלל ברית ותורה?

לבסוף, גם אם נניח שנשים פטורות מברכת המזון מן התורה מאחת מהסיבות שהוזכרו לעיל, מדוע פשוט שיש להן חיוב לפחות מדרבנן? הרי ניתן היה לומר שנשים פטורות לחלוטין מברכת המזון כפי שהן פטורות לחלוטין מקריאת שמע, וכפי שאכן מקשה הסוגיה שם בעניין קידוש "ועוד כל מצוות עשה נחייבינהו מדרבנן"¹⁶?

ג. מקומה של הכרת הטוב

למסקנת הסוגיה בתחילת הפרק השישי בברכות¹⁷, יסוד כל ברכות הנהנין נעוץ בסברה יסודית: אסור לו לאדם ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה. סברה זו מבוססת על ההכרה האנושית בכך שהארץ וכל אשר בה לה' היא, והוא נתנה לבני אדם. תחושה זו של הכרה בטובו של ה' המורעף עלינו יום ויום ושעה ושעה, צריכה להיות טבעית, פנימית, ואין בה מקום לצו עליון. מדובר בחובה בסיסית פנימית של כל אדם להכיר טובה למיטיביו וקל וחומר למקור הטוב: על יסודות אלו בנויות כל ההלכות של ברכת הנהנין, ברכות שלפני ההנאה, וברכות שלאחריה. ניתן לתמצת את כולן ברעיון הטמון בברכת 'שהכול נהיה בדברו', ובברכת 'בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שבראת להחיות בהם נפש כל חי ברוך חי העולמים'.

חובה וזכות זו של הכרת הטוב, צריכות להיות נחלתה של כל האנושות, ובאופן בסיסי יותר של כל הבריאה, 'הללוהו שמי השמים, הארץ וכל אשר בה, כל הנשמה תהלל י-ה הללויה'. על כך לא ציוותה תורה כלל, אלא שכל ישר שניטע באדם אמור להביא אותו להכרעה זו, שאין ליהנות מהעולם הזה ללא ברכה¹⁸.

15 שם, ד"ה 'ונשים'.

16 תלמוד בבלי, ברכות כ ב.

17 תלמוד בבלי, לה א.

18 עיין פני יהושע ברכות, לה א, שעל סמך סברה זו טען כי חיוב ברכות הנהנין הוא מדאורייתא: 'משמע מלשון כל הפוסקים דלפום הך מסקנא דהכא כל ברכות הנהנין הן מדרבנן לבר מברכת המזון לחוד ולרשב"א ברכת ז' מיינין דלאחריו נמי מדאורייתא אבל בשאר ברכות מודה. ולענ"ד

לפיכך, נראה לפרש שברכת המזון, ביסודה, אינה ברכת הודאה על המזון. עניין זה אמנם נלווה אליה לאחר שנצטוונו בה, אך אינו עומד במרכזה.

ד. 'כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם'

מצוות התורה הייחודית שיברך אדם על מזונו - 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ'¹⁹ - נועדה לתכלית אחרת, אשר ננסה לעמוד עליה מתוך הפסוקים. מצוות ברכת המזון כתובה בתוך פרשיות ופרקים העוסקים בארץ ישראל, והמדגישים את זיקתו של האדם לדבר ה' ולמוצא פיו. קריאה ראשונית של הפסוקים תוביל אותנו למסקנה ברורה שלא ברכת הלחם בלבד לפנינו, אלא גם ברכת מוצא פי ה' ומתנתו. 'לִמְעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יַחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחְיֶה הָאָדָם'²⁰.

מגיד מראשית אחרית

כשאנו באים לבחון את החיים האידיאליים שהאדם אמור לשאוף אליהם, יש לבחון את הדברים לפנינו ולאחור, בנקודות הראשית והאחרית.

בנקודת הראשית, בבריאת העולם, ה' א-להים נוטע גן בעדן מקדם, מניח בו את האדם לעובדה ולשומרה, מצווהו לאכול מכל עץ הגן ואוסר עליו לאכול מעץ הדעת טוב ורע. האדם אמור לשבת בגן אשר ה' א-להים מתהלך בו לרוח היום, ולאכול מפירות הגן, שהם מעשי ידיו של הקב"ה. במילים אחרות, האדם מוזמן לשולחן אשר ה' ערך לפניו, והוא יושב לשולחנו של מקום ואוכל מטובו. לולא החטא, היה האדם נשאר בגן אשר לפני ה' ונהנה משולחן ה'. אלא, שגרם החטא ונטרד האדם

לכאורה יש לתמוה דהא בכל הש"ס משמע דמידי דאתיא מסברא הוי מדאורייתא ואדרבה מקשה הש"ס הא למה לי קרא סברא הוא. ובאמת מלשון התוספות אין הכרע, דאפשר דמה שכתבו וקרא דנסיב לעיל היינו אסמכתא בעלמא, אפשר דנתכוונו לזה הענין עצמו, דכיון דסברא הוא תו לא איצטריך קרא'.

ברם, בפשטות מדובר בחיוב דרבנן, מכיוון שיש לחלק בין סברה בענייני ממונות, לסברה בענייני שבין אדם למקום. בעוד בדיני ממונות שבין אדם לחברו יש לסברה מקום מרכזי, הרי שבין אדם למקום כל מה שה' לא ציווהו בפירוש אינו מצווה. בהתאם לזאת, יש חשיבות בכך שהאדם לא יפעל בנקודה זו של הכרת הטוב כמצווה ועושה, אלא מתוך צו מצפוני. אמנם, חז"ל, כדרכם, יצרו גם לזה מסגרות מחייבות.

19 דברים ח, י.

20 שם, ג.

מן הגן, ונתרחק מלפני ה' אל מקדם לגן עדן²¹.

ובמבט לאחריה, חכמים מתארים במדרשים את שיהיה בעולם הבא: אין בו לא אכילה ולא שתיה, אלא 'צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן ונהנין מזיו השכינה'²². תיאור זה מקביל לאותה מציאות של גן העדן בראשית העולם. מציאות שיש בה נוכחות שכינה, והאדם מתענג על טובו של הקב"ה: בגן עדן בצורה של אכילה ושתייה, ובעולם הבא 'נהנים מזיו השכינה'.

באלו ואלו, בראשית ובאחריה, האדם מתואר כעומד נוכח פני ה' ונהנה מטובו. אלו ואלו מעידות שזו היא תקוות אנוש, לא רק בראשית ובאחריה, אלא גם בכל נקודות הביניים, הנמצאות על הציר עליו נע האדם מראשיתו ועד אחריתו. כל האנושות נעה על ציר זה - 'אם תיטיב שאת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ'. אין ערך לאכילה אם אינה משולחן גבוה, ואין ערך לחיים שאינם לפני ה', וכמאמר דוד 'גִּרְשׁוּנֵי הַיּוֹם מִהַסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה'²³, וכמאמר ז"ל: 'כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה'²⁴. לבסוף, עקרון זה מתומצת בפסוק יחיד: 'וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּה' א-לֵהֵיכֶם תִּיִם כְּלַכֶּם הַיּוֹם'²⁵.

ה. ארץ אשר עיני ה' א-להיך בה תמיד

בהזדמנויות שונות, זכה עם ישראל למצב בו: 'צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה'²⁶.

כאשר עם ישראל שוהה במדבר הגדול והנורא, אשר שם נחש שרף ועקרב וצימאון אשר אין מים, הוא זוכה ללחם מן השמים, למים מצור החלמיש, לעמוד ענן ביום ולעמוד של אש בלילה. העם חונה איש איש לשבטו על דגלו לבית אבותיו במיקום מדויק, כולם סביב למשכן ה' יחנו. לפנינו, אם כן, דגם מצוין של גן עדן שבו אדם

21 הגירוש מזרחה אל 'מקדם לגן עדן' הוא גירוש מלפני ה'. שכן, שכינה נמצאת במערב, ובמזרח נמצאים כל הנדחים מלפניו. ואכן, מזרחה הוא כיוון הדחייה העיקרי בספר בראשית וגם מחוצה לו: קין (בראשית ד, טז), לוט (שם יג, יא), ישמעאל, בני הפלגשים (כה ו) ועשו - כולם נעים מזרחה.

22 כלה רבתי, ב.

23 שמואל א כו, יט.

24 תלמוד בבלי כתובות, קי ב.

25 דברים ד, ד.

26 ראה הערה 22.

חי בהיכלו של מלך, ונהנה מטובו. על דור זה ראוי להיאמר 'לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן'²⁷.

מן המדבר יבוא העם לארץ ישראל, ואף שם יחנו השבטים סביב למקדשו, כפי חנייתם במדבר, לפי סדר הנחלות²⁸. אמנם, בהגיעם לארץ ישראל, יאכלו לחם מן הארץ, אבל אף הוא לחם מיוחד הוא: לתהליך הפקתו יש צורך במים. מים אלו אינם מגיעים מנהר זורם: 'כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כָאָרֶץ מִצְרַיִם הוּא... אָרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתָּה מֵיָם'²⁹.

אם כן, לחם היוצא מן הארץ זקוק למטר השמיים, ובכך הופך בעצמו ללחם שמיים, שה' בכבודו ובעצמו, שנותן עיניו בארץ הזו תמיד מראשית השנה ועד אחריתה, מצמיח את תבואתה. ארץ ישראל, גם היא אותו גן עדן של אדם הראשון- היא ניזונית מן השפע הא-להי, ה' שורה בה תמיד, והאדם חי בה, אוכל מטובה ונהנה מזיו השכינה³⁰.

ו. יסודה של ברכת המזון

מדוע מדאורייתא?

כעת, אם נשוב לראשית דברינו, נוכל להבין מדוע ברכת המזון היא הברכה היחידה שחיובה מהתורה. מצוות ברכת המזון נועדה לעצב את תודעת האדם בדבר

27 מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דויסע פרשה ב.

28 ראה: בן נון, הרב יואל, 'נחלת בנימין-נחלת שכינה', מתוך 'לפני אפרים בנימין ומנשה', המדרשה בארץ בנימין תשמ"ה. עמודים 31-33.

29 דברים יא, י-יא.

30 עיין ב"ח שפירש את הביטוי בברכת מעין שלוש 'לאכול מפריה ולשבוע מטובה':

'תימה הלא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ כי על כן הזהיר ואמר בסוף פרשת מסעי (במדבר לה לד) ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל ואמר אם תטמאו את הארץ נמשכת הטומאה גם בפירותיה היונקים ממנה וכבר נסתלקה השכינה מקרב הארץ אשר אני שוכן בתוכה ממש בגוף הארץ נסתלקה מפני הטומאה שטימאתם אותה ונמשך מזה כי גם כן אנכי מסלק שכינתי מתוך בני ישראל כי עד עתה היכל ה' המה היו בני ישראל לפי שהשכינה היתה שורה בקרבם ממש ועתה באכלם פירות היונקים מטומאת הארץ נסתלקה השכינה כי כשהטומאה נכנסת עם אכילת פירות בתוך בני ישראל יוצאת כנגדה הקדושה מקרב ישראל ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבוע מטובה כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבוע מטובת ה' (אורח חיים, רח).

משמעותם האמיתית של החיים והנאותיהם. החיים הם הדבקות בה' והאכילה מטובו ומשולחנו. לכן, הדגש בפסוק הוא ארץ ישראל: 'וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ, וּמוֹקֵד הַבְּרָכָה הוּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, יְרוּשָׁלַיִם³¹ וְהַמִּקְדָּשׁ³², שהם הביטויים הברורים ביותר להשראת השכינה בארץ. אם כן, ברכת המזון היא הכלי החינוכי היסודי לעיצוב דרכו של אדם בחייו, בעבודת ה' שלו ובקביעת המוקד הנכון על הנאות החיים³³.

חשיבותה של ארץ ישראל

אם נמשיך בדרכנו, הרי שמכיוון שארץ ישראל כה מרכזית בברכת המזון בהיותה מקום השראת שכינה, ניתן להבין שתי בעיות נוספות. ראשית, נוכל להבין את שיטת רש"י³⁴, שכאשר מברכים ללא זימון, ברכת המזון כוללת רק את ברכת הארץ וירושלים. בנוסף, כעת מובן כי מכיוון שבברכת 'בורא נפשות' אין הזכרת שבחה ומעלתה של ארץ ישראל, היא מוגדרת כ'ולא כלום'. אמנם, הכרת הטוב יש בה בברכה זו, אך העיקר - הזכרת ארץ ישראל - חסר ממנה.

חייב נשים בברכת המזון- ברית ותורה

הנקודה הבאה אליה נשוב היא חיובן של נשים בברכת המזון³⁵. דיון זה, נסב כזכור, סביב שתי נקודות: זכותן וחלקן בארץ ישראל, או מקומן בברית ותורה. נותר לנו לבאר את מרכזיותן של הברית והתורה.

זיקתה של ברית המילה לברכת המזון, נעוצה בבראשית יז, בברית שכרת ה' עם

31 בגמרא שם אמרו: 'כל שלא הזכיר מלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא'. וטעם הדבר הוא, שמלכות בית דוד בירושלים היא גילוייה של מלכות שמים בארץ, והיא הביטוי המרכזי להופעת ה' בארץ.

32 עיין בברייתא (תלמוד בבלי ברכות, מח ב) הדורשת את מילות הפסוק לברכותיה של ברכת המזון.

33 ואכן, נראה שזוהי משמעותה העמוקה של המשנה במסכת אבות:

רבי שמעון אומר שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים שנאמר (ישעיה כח) כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא שנאמר (יחזקאל מא) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'.

חילוקה של המשנה בין האוכלים מזבחי מתים לאוכלים משולחנו של מקום, נעוץ בהבדל שבין נוכחות שכינה ['השולחן אשר לפני ה'"] לבין היעדרותה ['מבלי מקום'].

34 עמוד 2 לעיל.

35 שם.

אברהם ועם זרעו על המילה. נביא כמה פסוקים מאותו פרק:

וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ לְדֹרֹתָם לְבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת
לְךָ לֹא-לֵהִים וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ: וְנִתַּתִּי לְךָ וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיף אֶת
כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֵת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים: וַיֹּאמֶר אֶל-לֵהִים אֵל
אֲבֹרָהֶם וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ לְדֹרֹתָם: זֹאת בְּרִיתִי
אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ הַמּוֹל לָכֶם כָּל זָכָר: וְנִמְלַתֶם
אֶת בְּשׂוֹר עֶרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם: (ז-יא)

ברית המילה היא הברית שאנו כורתים עם ה' כדי להיות לו לעם ושהוא יהיה לנו לא-להים, ונוכל לחיות לפניו בארצו, אשר עיניו בה תמיד. הברית, שהיא חותם האדון בעבדיו, היא המקשרת אותנו אליו בארצו, ומחייה אותנו בברכת הארץ. לכן, כל מי שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ לא יצא.

התורה היא מזונו הרוחני של האדם - 'כי הם חיינו ואורך ימינו'. כפי שהאדם אינו יכול לחיות ללא מזון, כך הוא אינו יכול לחיות ללא תורה³⁶. ברכת המזון וברכת התורה הן שני הצדדים של אותו מטבע, ושתייהן מהוות את סלע קיומו של האדם עלי אדמות³⁷.

נזכיר, שרבים מן הראשונים³⁸ מכריעים להלכה שנשים חייבות בברכת המזון מן התורה, אף שלא נחלו באופן ישיר בארץ ישראל ואינן שייכות באופן ישיר בברית ובתורה. זאת, מכיוון שמכל מקום גם הן חלק מן העם הנוחל בארץ ישראל, בא בבריתו של הקב"ה ועוסק בתורתו.

אולם, גם לשיטות הסוברות שיש ספק האם חיוב נשים בברכת המזון הוא מהתורה או לא, ברור שיש חיוב לפחות מדרבנן, בשונה ממצוות רבות שנשים פטורות מהן

36 רעיון זה בא לידי ביטוי יפה במשלו המוכר של רבי עקיבא:

למה הדבר דומה, לשועל שהולך על גב הנהר, ראה שם דגים, אמר להם באו לכם אצלי, ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים, ואל תתייראו, א"ל אתה הוא פיקח שבחיות, אין אתה אלא טיפש, כל חיינו אינו אלא במים, ואתה אומר לנו לילך אל היבשה, כך כל חיותם של ישראל אינו אלא בתורה, דכתיב כי הוא חייך ואורך ימיך (דברים ל כ). (מדרש תנחומא (בובר) פרשת כי תבוא סימן ד)

37 עיין היטב בסוגיית הבבלי ברכות (כא א) וסוגיית הירושלמי ריש פרק שביעי בברכות, אשר שתיהן יוצרות הקבלה והשוואה בין ברכות התורה לברכת המזון ולומדות זו מזו.

38 עיין היטב בראשונים סביב הסוגיה בברכות כ ב, ובעיקר בדברי הרמב"ן במלחמות שם, ברשב"א ובריטב"א.

לגמרי³⁹. טעם הדבר נעוץ ביסודיותה של ברכת המזון, המחנכת את האדם להבנת משמעות החיים ומקומו בעמידתו נוכח פני ה' בארץ ישראל. יש חשיבות עליונה בכך שגם נשים תהיינה שותפות להכרה זו⁴⁰, ולכן מובן מאליו שהן יהיו חייבות בברכת המזון לפחות מדרבנן.

ז. הטוב והמטיב - להזכרת תקווה

לקראת סיום, נשוב אל הראשונות. ברכת הטוב והמטיב תוקנה כנגד הרוגי ביתר. הרוגי ביתר נהרגו במהלך המרד ברומאים, בו הם ביקשו, כשישים וחמש שנה לאחר חורבן הבית, להשיב שכינה ומלכות ישראל לירושלים. מדובר היה בניסיון החשוב והמשמעותי ביותר מאז החורבן, ומני אז ועד ימינו אנו להשבת שכינה לירושלים, ניסיון אשר בעוונותינו לא צלח. בעקבותיו, ובעקבות גזירות השמד הקשות שבאותו דור, העם שקע בייאוש קשה, והיו כנראה מחשבות שהנה, אבדה תקוותנו נגזרנו לנו. אולם, הקב"ה בחסדיו המרובים הראה פתח תקווה מסויים, בתוך המציאות הקשה והנוראה, בדמות הרוגי ביתר שלא הסריחו, ושניתנו לקבורה באדמתה של ארץ ישראל. בכך, ראו חכמי הדור רמז לתקווה כי העצמות האלה עוד תחינה, ויבוא יום ובו תתגשם נבואת הנביא:

הִנֵּה אֲנִי פֹתַח אֶת קְבֻרֹתֵיכֶם וְהֵעֵלִיתִי אֶתְכֶם מִקְבְּרֹתֵיכֶם עִמִּי וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל: וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' בְּפִתְחֵי אֶת קְבֻרֹתֵיכֶם וּבְהֵעֵלוֹתִי אֶתְכֶם מִקְבְּרֹתֵיכֶם עִמִּי: וְנָתַתִּי רוּחִי בְּכֶם וְחִיִּיתֶם וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל אֲדַמַּתְכֶם וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' דְּבַרְתִּי וְעָשִׂיתִי נְאֻם ה'.

(יחזקאל לז, יב-יד)

ברכת הטוב והמטיב נתקנה בברכת המזון, על ידי חכמי יבנה, כביטוי להבנתם כי יד ה' היא שאפשרה את קבורתם של הרוגי ביתר בארץ ישראל, והיא המאפשרת את תקוות תחייתם. ברכה זו מטרתה לנטוע תקווה בלב המברכים יום יום את ברכתה של ארץ ישראל וירושלים בחורבן, שהמציאות הקשה בהווה, עוד תשתנה ותהפך הקללה לברכה. כי מי שהיטיב ומיטיב עוד ייטיב, ומי שגמל וגומל עוד יגמול מטובו ויחייה שממות עמנו וארצנו, ובניין בית בחירתנו.

39 דוגמת מצוות עשה שהזמן גרמן.

40 סוגיית מקומן של נשים בברכת המזון בפרט ובקיום מצוות בכלל, זוקקת דיון רחב יותר, וחורגת מגבולותיו של מאמר זה.

הדברים נכתבים בדמע, לזכרו של אחד ויקר מבני החבורה, אוריאל פרץ ליברנט ז"ל, שנסתלק מעימנו בט"ו באב תשס"ט, ביום שבו ניטעה תקוותם של הרוגי ביתר באדמתה של ארץ ישראל. אף אנו מקווים שדברים אלה יהיו לעילוי נשמתו, ונצפה להתגשמות נבואת הנביא: 'ונתתי רוחי בכם וחייתם', ולהשבת שכינה ומלכות לישראל כבראשונה.